

**„...nemcsak én tekintem magam
a szülőföld sírhantjelöltjének:
a szülőföld is ragaszkodik hozzám”**

Kései meditáció Sütő Andrásról – halála után

Szakál Pistának, akinek Sütő Andrást köszönbetem

Örténészi álmokat dédelgettem egykor, s hogy irodalmárféleséggé lettem, abban – Czine Mihály mellett – Sütő András könyveinek lett a legnagyobb szerepe talán. Ő az első író, akit „élőben” láthattam, hallgathattam, 1979. április 25-én, Nagykanizsán, életem első – persze nem névre szóló, mert ott, a tömegben erre nem volt idő – dedikált könyvét is tőle őrzöm. Tán napokig is a „megtalált feladat” örömeinek bódulatában járkáltam – s persze mutogattam az aláírást boldog-boldogtalannak – akkor, s úgy emlékszem ma már, hogy az ugyanazon év őszén elkezdett bölcsészkar első két esztendejében – Czine lelkes tanítványaként – kifejezetten Sütő-kutatónak készültem én. Nem így lett aztán – harmadévtől a század magyar történelme vonzott egyre inkább –, ám az első rácsodálkozás élménye örökre megmaradt, hisz ezt a históriával jegyes életet s a művet, ami a saját emlékezetemmel is „összehozható” szegényparaszti sors, a nemzeti megaláztatás edzette morális igény s a felülmúlhatatlanul eredeti és varázslatos (nyelvi) előadásmód tökéletes egységét hozta el számomra a pályám hajnalán, valamiféle latens vízjelként őrizgettem tovább. A rajongás szembeszökő – leginkább stiláris – jegyeit idővel el-elhagytam persze, de a helytállás irodalmon túlmutató Sütő András-i példája – úgy remélem – sértetlenül maradt meg bennem akkor is, amikor a szerző újabb könyveit, színpadi bemutatóit már nem oly heves szívdobogással vártam talán.

Azt, hogy – a Görömbei András 1986-ban megjelent monográfiáját köszöntő lapokat kivéve – miért nem írtam Sütő Andrásról soha, aligha tudnám megokolni pontosan, meglehet, elszánásomat – mert meg voltam győződve, s óvatlanabb pillanataimban mondogattam is, hogy első könyvemet róla írom majd – nem a hazatalálás melegével reám tört „eszmetörténészkedő” kedv, hanem a lelkesültségemet körülfonó értetlenség lohasztotta le inkább. Félreértés ne essék: a nyolcvanas esztendőök első felének – számomra akkor belátható – egyetemi-egyetemista világa nem volt Sütő-ellenes (sőt, a vele való azonosulás még a „hivatalossággal” való szembeszegülés morális tudatát is sokaknak megadta tán), ám az én fűtött szeretetemmel szembeni mosolygó elnézéssel vagy közömbösséggel valóban nem tudtam mit kezdeni. Nem értettem, hogy engem becsülő, fontos kérdésekben – akár Erdély dolgában is – hasonlóan gondolkodó társaim egy-egy Sütő-mondat olvastán

miért nem érzik azt – avagy *miért nem azt* (!) érzik –, amit én. Miért vélik túlzóan patetikusnak, ami számomra torokszorítóan nemes, s miért mondják cirkalmasnak vagy szörnyen dagályosnak azt, ami – akár mint nyelvi zene – megunhatatlan csodálattal tölt el engem. Aztán más meglepetés is ért hamarosan. Bár Sütő minden addig megjelent könyvét olvastam tán, a részemről bálványozott szerző művei és szerepe körüli otthoni – vagyis romániai – vitákról, véleménykülönbségekről valószínűleg nem nagyon tudhattam még, mert első erdélyi útjaim nemcsak lélekelelő élményekkel, sok baráttal, de keserű tapasztalatokkal is gazdagabbá tettek. Szentül hittem ugyanis, hogy az *Anyám könnyű álmot ígér* íróját Erdélyben – legalább Erdélyben! – egyöntetű tisztelet övezi. Korombeli vagy nálam alig idősebb – helyenként írással is próbálkozó –, de általában irodalomszerető fiatalokkal beszélgettem sokat, s bizony meghökkentem. Azt, hogy a tragikus sorsú Szilágyi Domokost vagy az akkor még huszonéves – s számomra túlzottan „avangárdosnak” tetsző – Szócs Gézát idézgették, emlegették a legnagyobb áhítattal, képes voltam „befogadni” talán, ám a Sütő szerepével szembeni, olykor indulatos érvekkel – hogy tagja az RKP Központi Bizottságának, hogy „hatalma van”, meg hogy az övétől eltérő ízléssel, irodalmi elképzeléssel szemben rendkívül türelmetlen, sőt, hogy ezeket gáncsolni is képes – megint csak nem tudtam, mit kezdeni. Riadalammal Czine Mihályhoz fordultam persze, ő a „Csipkerózsika-vitáról” meg az általa nem igazán kedvelt Kántor-Láng-féle irodalomtörténet „paradigmaváltó” törekvéséről beszélt nekem, de leginkább csak legyintgetett: részint divat, részint ostobaság, amit hallottál. Mondom, ez a „keserű tudás” a Sütő András-i vállalás és életmű iránt való tiszteletemet nem kezdte-kezdhetette ki igazán, ám egyre határozottabb bizonyossággá lett bennem: a kisebbségi magyar irodalom – s ennek 1945 utáni szimbólumaként a Sütő Andrásé – csak e kisebbségi sors történelmi kényszereinek olykor bizony keszkesza összefüggéseiben értelmezhető igazán, még akkor is, ha az úgynevezett „esztétikai mérce” általános követelményét hajtogatják – nagyon jogosan, tudván, hogy ilyen mindenki által mindig respektálható, „tudományos centi” nem volt és nem is lesz soha! – a trianoni határokon túlról is sokan.

* * *

Sütő András nemcsak kiváló író, páratlan nyelvművész, de létezési és magatartásbéli modell ma már, mint ahogy az volt élete utóbbi évtizedeiben is. Czigány Zoltántól hallottam a minap, hogy – Mikes Kelemen, Kemény Zsigmond és Tamási Áron után – egy regionális nyelvi és művelődéstörténeti birodalom folytonosságtudatának negyedik óriása ő. Hozzátenném: az 1945 utáni magyar história egyik leginkább tanulmányos kifejlése is ekként, valahol a – gyorsan elrabolt – történelmi illúziók, a reánk borult diktatúra adta kényszerek és lehetőségek, a kisebbségi sors morális parancsa s az – Erdélyben és másutt is felülírhatatlan – identitásőrzés követelménye itt, e Kárpát-medencei térben változó arányainak metszéspontjain. Ráadásul Sütő nemcsak egyedi tehetségű alkotó, de nemzedékének – s persze „osztályának” – gyermeke is volt, ez sem feledhető el soha. Múlhatatlanul fontosnak vélem ezt, hiszen az a – többnyire „szegényparasztságból jött” – generáció, amelynek ő is tagja lett, a történelem, a hit

és a hitvesztés egymásra nőtt tapasztalatának olyan poklát kapta osztályrészüln még fiatalon, ami jellem- és szerepformáló genezis maradt és marad a számára, amíg csak léteznek. Az marad bizony, minden, az említett „élménnyel” magyarázható nemes heroizmus-sal és esendőséggel, sebezhetőséggel együtt. Gondoljuk meg: ez az utolsó (?) „történelmet járt” nemzedék, amelyben az ember és nemzet értelmes formálhatóságának hite – valamifajta létbölcséleti bizalom – a megannyi megaláztatás ellenére is egyértelműen él a mai napig, de ez az is, amiből a legtöbben vesztek el, alig innen vagy túl az ötvenen. Ez az a nemzedék, amelynek életét s művét a számadás, önszembesülés igénye-kényszere hatotta-hatja át minduntalan, s amelyik ha e számadás (bevállás?) parancsának súlyát nem is mindig – illetve nem minden tagja – bírta el, e kényszerre cinikusan legyinteni sohasem tudott. Állítom: e nemzedék keresztje – életének, művének szinte egyetlen „tárgya” – éppen ez az örök, mert befejezhetetlen számadás, s ez volt szerintem a Sütő Andrásé is, a maga kisebbségi körülményeitől súlyosbítottan persze. Mivel 1920-ban, aztán meg 1945-ben és 1989-ben az történt, ami történt, a magyar sors és a magyar művelődéstörténet erdélyi hegyvonulatának folytatójaként és a maga korában leginkább szimbolikus kifejezőjeként nem írhatott és cselekedhetett másképp, mint ahogy írt és cselekedett.

Miért gondolom azt, hogy Sütő András élete – legalábbis az ötvenes esztendőknél után – a magára szabott „igazi” műfaj keresésének a jegyében telt el javarészt, ezt sem tudnám megmondani, de abban bizonyos vagyok, hogy e pálya legtöbbet emlegetett munkája, az *Anyám könnyű álmot ígér*, épp e „keresés” szülte műfaji kavalkádnak lett a remeke, s abban is, hogy kihordója az egyéni és kollektív számadás erkölcsi kényszere volt. Én – ha szavazni kéne mindenáron – rövidebb esszéit – a *Nagyenyedi fügevirág* és a *Perzsák* címűt meg a felülmúlhatatlanul gyönyörű Nagy László-búcsúztatót – említeném a számomra leginkább emlékeztetéseknél, de azt megint csak állítom, hogy az egész alkotói életút logikáját előre és hátra ez a könyv magyarázza. Az is elmondható persze, hogy a szomszédos országok magyar irodalmát az *Anyám könnyű álmot ígér* emelte felnőttkorba nálunk, vagy hogy Sütő András az „igazi hangját” ekkorra találta meg, ám fontosabbnak gondolom, hogy e munka, ha nem is a korábbi évek „felülírása”, de azoknak számadás erejű „újjáranderése” volt. Tudjuk, az „ember a hatalom markában” helyzet írói-gondolkodói csírája már az ötvenes esztendőknél közepén megfogant – az Arisztophanész-esszé volt a forrásvidéke ennek –, a kérdés az lehet (lehetett), hogy 1956 után – midőn a román politika a magyar kisebbségben találta meg a fő ellenséget egyértelműen immár – az értelmes cselekvés hitével összenőtt lélek s alkotói tudat (emlékezzünk, meglehet, taktikusan, de még az 1983-as Illyés-búcsúztatóban is a szocializmus és ez internacionalizmus „szellemiségét” emlegette Sütő) miként lehetett képes a keserű felismerést e megőrzött hittel összhangba hozni. Az *Anyám könnyű álmot ígér* gyötrelmeket simító poétikus tónusa, a „fű lehajlik a szélben és megmarad” tán már akkor is illúzióknak tetsző „ajánlata” egy szélcsendesebb idő sugallta remény vágyaként is értelmezhető persze, de szó mi szó, ez az esztétikai bravúr – eszmei, gondolati értelemben – a „rendszer keretein belül” maradt, mert – s pontosan ez az egész nemzedék szereptudatának legfogósabb paradoxonja

hosszú ideje már! – csak ott maradhatott. Ismeretes, hogy ígérte Sütő András e krónika folytatását is – hol *Harang a szélben*, hol *Advent* címmel hallottam akkoriban emlegetni én –, ám az elmaradt, s hiszem, nem csupán a Ceaușescu-féle politika – 1968 hatását követő – radikalizálódása okán. A dráma ideje jött el.

S ez személyes dráma is szerintem, mert a tetralógia (az *Egy lócsiszár virágvásárnapja*, a *Csillag a máglyán*, a *Káin és Ábel* s *A szuzai menyegző* egyaránt a hetvenes esztendőök szülötte volt) egy illúzióval való leszámolás négy, egyre fullasztóbb lépcsőfoka is. Aki ezeket a darabokat írta, az „itt és most” amúgy ráérősen marxista – majdnem azt írtam, hogy „baloghedgáros” – vigaszában egyre kevésbé bízhatott ugyanis, *A szuzai menyegző* idején már egyáltalán nem. Sütő, aki egész alkotói életében a maga tündökletes nyelve színszerúségének a lehetőségeivel is birkózott, az illyési, de még inkább a Németh László-i dráma, nemkülönben a reformkori magyar színjátszás nemzetépítő örökségét frissítette föl. E fölfogásban a színház templom, a színpad meg szószék szinte, a rádöbentő áhítat s a közönségteremtés tere egy időben, a dráma pedig nem a szórakoztatás, de nem is az önmagáért való intellektuális vagy dramaturgiai torna egy-egy fajtája, hanem valomás s egyben a közösség sorsáról való nyilvános gondolkozás művészi alkalma. E négy darab mindegyike – leginkább a *Csillag a máglyán* – a Németh László emlegette laokoóni szituációra is hajazhat akár, ahol az érték – itt a „sajátosság méltóságához” való jog védelmezésének változatai – látszólagos elbukásából nő fel az életre szólító katarzis. A megmaradás parancsának heroizmusa adja e drámák fő szólamát talán, s a legyűrhetetlen hit, hogy a magyar nemzettudatnak e századoktól öröklött modellje működik akkor is, ha az értéket – a megmaradni vágyó közösséget – fenyegető erő, hatalom egyre nyomorítóbb s egyre megfoghatatlanabb immár. A hetvenes évtized történelmi – sőt, történelem előtti – darabjai meg az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című nagyszépe mélyszerkezete erről a bizalomról adtak hírt jobbára még, ám *A szuzai menyegző* már az újabb tapasztalatot villantotta fel, s a sikollyá torzult panasz, a szólásra nyíló szájak betapasztásának rohamosan közeledő esélyét is persze, ami a nyolcvanas években aztán brutálisan bekövetkezett. Nemcsak Sütő András könyveinek s darabjainak az útját állták el Romániában ekkorra, hanem a korábbi művek ajánlotta heroikus magatartásmodell értelmes vállalásának a lehetősége is hitelét veszíteni látszott. Az *Advent a Hargitán* s az *Álomkommandó* erről az újabb illúzióvesztésről, „ajánlani” csak a csodára való várakozást képes újabb „szembesülési kényszerről” is beszélt, a magára maradt közösségről, akivel – ahogy Bódi Vencel mondta – a kísérletezést Isten is befejezte már, miközben az ember, az alkotó tartása és cselekvő ösztöne a maga alapszerkezetében továbbra is változatlan maradt. E dráma valós – egyáltalán nem színpadi – tényeiről az esztendőök múlva olvasható naplók (*Heródes napjai; Szemet szóért*) számolhattak be csak igazán, majdnem az 1990. márciusi tragikus végkifejletig, ami – s ami erre az egyszerre személyes s egyszerre közösségi tragédiára következtet! – az addigi életúttal való számvetés parancsát hozta el újra.

Az 1989. decemberi remény s a marosvásárhelyi fekete március egymásra villanása a magyar közösségnek nemcsak – ki tudja, mikorra feldolgozható – lélektani traumát

okozott, hanem 1956 és 1968 után ismét – s most már brutális tettel és szókimondással – tudatta vele: a román politika igen nagy része számára az erdélyi magyarság cselekvő jelenléte elviselhetetlen, nemcsak rövidebb, de hosszabb távon is. Csalóka hinni, hogy a meglódult kivándorlási kedvet – a lélekszám egy bő évtized alatt minimum kétszázezer fővel fogyott! – csak a pogrom hozta félelem s a valóban gyöttrő megélhetési gondok növelték föl, ludas volt bizony ebben a reánk köszöntött „szép új világ” szívéhatása is. Azok a – többek között irodalom- és létszemléleti – tendenciák, amelyek alatt már a nyolcvanas esztendőkből is rakták a tüzet, egy pillanat alatt forrtak fel Erdélyben, így az az ember, aki – önnön művével is szembenézve – tán először mondta ki, hogy a szavak (a rímek, a marasztaló szavak, ahogy írta) megváltó erejében hinni többé nem lehet, sokak szemében lett a folytathatatlanul avított provincializmus szimbólumává – odahaza is. Mindez a személyiség identitásának fundamentumát jelentő feladattudat s a számvetés kényszerének szorításában élő, „történelmet járt” nemzedéknek az említett s – úgy látszik – elkerülhetetlen traumája lett, tudván, hogy minden korábbi küzdelem hiábavalónak is tetszhet utólag, és sem az embernek sem a közösségnek nincs ideje, s nincs mire várakoznia már. Pedig a cselekvő élet és a mű sugározta magatartás sokat emlegetett egysége a biológiai lét utolsó tizenhat esztendejében hibátlanul illeszkedett ezúttal össze, azt meg, hogy Sütő András a közéleti férfi s az író ne a korparancs diktálta ütemre lépdelt volna ekkor, még az eszeveszett rosszindulat sem állíthatja tán. Amit a közélet emberének a „történelemnek, sorsomnak rám és ránk zuhogó pörölycsapásaira egyetlen lehetséges válaszként” megtennie rendeltetett, arról több mint ezer könyvoldalmi esszé, levél, jegyzet, beadvány és beszélgetés tanúskodik többek között (*Erdélyi változatlanságok; Létvégi hajrában*), a szépíró utolsó jelentős – a keserű tapasztalatokat sűrítő s a korábbi megmaradáselvet is „felülíró” – drámája (*A balkáni gerle*) kapcsán pedig Cs. Nagy Ibolya elmondta már a legfontosabbakat (*Út a méltóságától fosztott emberig*). Való igaz, hogy a folytonosságot ezúttal nem az „itt állok, másként nem tehetek” heroizmusának makacs ismételtetése adta, hanem az önámítónak bizonyult etikai modell folytathatatlanságának illúziófosztó beismerése inkább, ami erkölcsi és gondolkodói következetesség volt olyan viszonyok közepette, amikor a szerzőt szorongató, részint értetlenül ostoba, részint nagyon is leszámoló gerjedelmű – természetesen erdélyi magyar! – támadások a korábbi szerepbe való belemerevedést is okozhatták volna akár. Mert megengedem, hogy elfogultságai, életútja és sorsa determinálta esztétikai, irodalomszemléleti vagy szereptudati „korlátjai” Sütő Andrásnak is lehettek ekkorra – meg korábban is! – persze, de nem ismerem magyar alkotót – erdélyi magyart meg pláne nem! –, aki a 2004. december 5-ei népszavazás szégyene után oly bölcs, az anyaországot szinte megértő szeretettel simogató belátással szólalt volna meg, ahogy ő tette ezt. E keserűsége – nemkülönben a politikai csatákon! – is felülemelkedni képes gesztussal egy sokat látott, sokat küzdött s tán nem mindig botor illúzió és tévedés nélkül való élet adott példát nekünk nemcsak a felelős szó, de – ahogy mondani szerette – a „nemzetszolgálat dolgában” is, hitelesítve azt a szerepet, amiért ő a világra született, s amit – a mást és mást megengedő, parancsoló történelmi időben – kiküzdött magának évtizedek alatt. „Élj!” – Ottlik Géza Trieszt felől vágató lovasa Medvének a kétségbeesés s a magány óráinak eljöttékor üzenté ezt,

„mond!” – ez meg Sütő András kolozsvári színházának a feladhatatlan parancsa egy nemzeti kisebbség szószólója számára, ha neki a Teremtő száját, a kezébe meg tollat adott. „Mond!” tehát, s légy bölc s hozzá, ennyi, ami tudható, no meg az is még, hogy Sütő András, aki már az országdarabolásra következő hetedik esztendőben megszületett, ezt az – Ottlik lovasáéval együtt mélyen református gyökerű – parancsot élte utolsó pillanatáig nem felejtette el.

* * *

Sütő András műveinek esztétikai rangjáról egy a mainál sokkal nyugodalmasabb időben – már ha megérünk ilyent, mi, mostani magyarok – vitázhatunk majd persze, „megegyezni” ma annyiban kellene talán, hogy olyan példaadó szellemi s erkölcsi jelenség, modell volt ő nyelvművészetével s magatartásával is, ami ebben a magyar történelemben s ezen a térségen törvényszerűen létezett, s tartok tőle, hogy – szólamok a demokráciáról ide vagy oda – ezután is kellene, hogy létezzen. Akad-e követő, hozzá méltó, ezt nem tudom, de azt már igen, hogy e „szerep” valós rangja éppen most, a hiány idején mutatkozik meg majd igazán. Mert – állítom – Sütő András halálával az önmagunkról mint nemzeti azonosságtudattal és méltósággal, illetve ennek lehetőségével (is!) teremtett emberekről való – egy nemzedékre jellemző, s e nemzedéket kényszerekkel gyötört, néhanapi illúziókkal is megvert, ezért sok-sok „számvetést” megért – gondolkodás igen nagy fejezete szállt a sírba. S bevallom, ezt én nem tudtam eddig – meglehet, ezért nem írtam róla soha.

Nem tudtam akkor, 1979 tavaszán se persze, midőn Szakál István tanár uram „hagyd az ókort” felszólítással kezembe nyomta Sütő könyveit, hogy aztán arra a sor-somat megfordító nagykanizsai író-olvasó találkozóra – értem jőve a falumba, s zötykölődve egy órán át – a Trabantján vigyen el engem. Nem tudom azt sem, hogy az irodalomra – meg ami „mögötte volt” akkor természetesen – való rácsodálkozásnak arra az elementáris, nyugodtan mondhatom, az egész lényemet felkavaró élményére, ami engem ért azon a napon, van-e esélye még bárki mai fiatalnak. Félek, hogy nincsen, ami nem az én rendkívüli érzékenységemet példázza persze, hanem azt, hogy nemcsak az egzisztenciális élményként, tétként megélhető nemzeti-közösségi gond, de a róla valló irodalom ázsiója is erősen megfakult időközben. Tudható, hogy a szomszédos országok magyarságának, illetve a róla való – nemzetpolitikai – beszédnek a közel kilenc évtizede – a „mindent vissza” jelszavától máig – a lényegi tendenciára nézvést fokozatos illúzióvesztésként, avagy „kiszorulás-történetként” is leírható, s az is, hogy ezt csak a történelmi vaksággal – vagy az 1920 utáni időt „átaludt”, ezért ma is eszement ábrándozással – megvert ember nem látja be. De tudható az is, hogy az „én Sütő András utálok a legjobban” kezdetű posztmodern – meglehet szándékoltan polgárpukkasztó – melldőngetés Erdélyben sem lep meg nagyon senkit ma már, úgy is tetszhet tehát, hogy az említett „nagy fejezet” folytatására valóban nem tart igényt az idő. Persze nem muszáj Erdélyben magyarnak megmaradni, élni, sőt, jól élni, más, esetleg kevésbé szeles tájakon, s más – például nem ily „bosszantóan dagályos” –, a kommunikáció minimumára redukált, vagy „könnyeden szórakoztató” nyelven s más történeteken, „modernebb” zenén, dalokon felnöve-érintkezve is lehet, s elvégre bent

vagyunk már mindketten az Európai Unióban is. Én ezt mind-mind elismerem, ha ez kell a „koradekvát” – irodalmi s nem irodalmi – létezéshez, illetve létezetéshez mindenáron valakinek, csak sajnálom, hogy a ma oly megejtő agresszivitással javasolt módi nyomán a teremtményvoltunkhoz való ragaszkodást s ezzel a megváltás kétezer éve adott esélyét adjuk fel nemsokára, nemcsak magyarként, emberként is. Utazzon mindenki, ahova teheti, éljen s dolgozzon, ahol akar, ezt sem bánom én, csak azt szeretném, ha egyvalamit a holnap embere sem felejtene el soha: Jézusnak a keresztet muszáj volt a Golgotára vinnie, ebben az egyben másként nem választhatott. Szeretném, ha élnének még emberarcú lények – mondjuk – évtizedek múlva is, akik az úgynevezett emberi jogokról, a toleranciáról meg az előítélet-mentességről való szabadelvűen teoretikus meditáció nélkül is pontosan értik majd, hogy Sütő Andrásnak – igen, egyedül neki, ha tetszik! – miért kellett holtáig s holtában is a szülőföldjén maradnia. Ha lesz magyar ember, aki érti ezt, úgy – de csak akkor! – a szépíró műve is megmarad majd értéknek s példának nekünk. ☒

(Farkas Tamás felvétele)

A „könyves-gyertyás” néma tüntetés Marosvásárbelyen, 1990. februárban